

„ELŐBB SZÜLETETT ÉS TOVÁBB ÉLT, MINT CSEHSZLOVÁKIA...”

prágai beszélgetés Tomáš Mazallal
B. H. születésének centenáriumán

Tomáš Mazal (1956, Prága) nem egészen ismeretlen Magyarországon: többször is járt már Budapesten, a Bohémia-fesztiválok „hrabalógusaként”, és megjelent csehül és magyarul is egy monográfiája Bohumil Hrabalról. (Magyarországon Bohumil Hrabal zajos magánya címmel, Sziget Könyvkiadó Bt., Bp., 2003). Az autodidakta Mazal a hetvenes évek második felétől szamizdatokban publikált, és több amatőr filmfelvételt készített a cseh underground neves alakjairól. 1987 és 1997 között „Hrabal élet- és irodalomóráira” járt, leginkább az Arany Tigris sörözőbe, ahol ma is a „poszthrabal asztaltársaság” állandó tagja. Jelenleg alkalmi költő, író, esszéista, szerkesztő, fotográfus és Hrabal hagyatékának egyik fő gondozója.

A csehek semmit sem tudnak igazán komolyan venni, és ebből származik minden nagyságuk és kicsinységük. Hrabal születésének 100. évfordulója alkalmából kerestem meg Mazal urat, akivel végül mindenféleképp beszélgettünk: Közép-Európáról, Csehszlovákiáról, az Európai Unióról és persze főleg Hrabalról, aki mindig is „csehszlovák” írónak vallotta magát.

- *Kezdjük kicsit máshonnan: kiheverték már a csehek az ország szétválásának traumáját?*

- Így utólag azt hiszem, jobban járt mindkét fél a válással: igaz, hogy akkoriban a szlovákok akarták inkább, és mi, csehek, sokáig ragaszkodtunk a masaryki ideákhoz, ám végül helyesnek bizonyult a döntés. Nem mindegy ugyanis, milyen alapon egyesítgetünk. Engem például ez az egész uniós ügy kicsit a csehszlovák időkre emlékeztet, legalábbis első látásra: néhány idealista kitalálta ezt a sajátos államalakulatot, még csak azt sem mondhatjuk, hogy rosszul működött, bár a két nép együttélésének kétségkívül megvoltak a furcsaságai. Aztán az egész szinte egy csapásra felbomlott, és ezt is túléltük: ami engem arra figyelmeztet, hogy a lényeg nem a külső formákban van. A masaryki Csehszlovákia vagy a mai Európai Unió elsősorban politikai jellegű alakulatként jött létre, a hrabali 'csehszlovakizmus' alapja viszont elsősorban érzelmi jellegű volt.

- *Létezik-e „Közép-Európa”, és ha igen, lehet-e szerves része az egységesülő Európának?*

- Az a vidék, ahol élünk, csehek és magyarok, időtlen idők óta Közép-Európa térségébe tartozik, és ezen semmit sem változtatnak a történelem vagy a napi politika eseményei, az egyes államok megszűnése vagy átalakulása, határainak ide-oda tologatása, esetleges eltörlése: Közép-Európa mindig is különálló geográfiai területként marad az egységesnek nevezett Európa része. Vegyük csak Bohumil Hrabal életét: előbb született és tovább élt, mint az ország, amelyben élete javát tölthette, anélkül hogy emigrált volna. Az Osztrák-Magyar Monarchia polgáraként született Morvaföldön, a Cseh- és Morvaországnak nevezett, az európai politika szempontjából stratégiai jelentőségű és ebből kifolyólag hányatott sorsú „ország-ikerpár” önálló spirituális hagyományokkal rendelkező részében. Bohumil Hrabal – népével együtt – megélt néhány drámai, forradalmi változást és fordulatot, a terület határai is megváltoztak. A Monarchia szétesése után, az első Csehszlovák Köztársaság (1918-1939) virágkorában nőtt fel, a második világháború idején mint vasutas és forgalmista dolgozott abban az országban, amelyet a német megszállók

„Cseh-Morva Protektorátus”-nak hívták. 1945-ben fiatalemberként végigélte a szovjet hadsereg általi felszabadítást és Csehszlovákia újrászületését, hogy azután 1948 februárjától megtapasztalja a negyvenkét esztendeig tartó erkölcsi és szellemi hanyatlást, a szovjet és cseh kommunisták által uralt elnyomó rendszert. Ezen ugyan enyhített valamelyest a Prágai Tavasz szabadsága, ám a Varsói Szerződés csapatainak 1968. augusztusi bevonulása után újabb kemény éveket hozott a huszáki „normalizáció” 1970-től kezdődő időszaka. A demokratikus Csehszlovákia újbóli – 1989 utáni – megszervezését, majd az államalakulat szétesését és az önálló Cseh Köztársaság létrejöttét már öregemberként élte meg.

- *A hrabali életút számunkra is sok mindent elárul. Ön közép-európaiként közelíti meg a kérdést. Mintha ez a fogalom, ez a bizonyos közép-európaiság ott lenne minden elmélkedésben, a gyakorlat azonban egészen mást mutat.*

- Igen, ez így van, de lehet, hogy ez is hozzá tartozik a közép-európaisághoz. Itt valahogyan sohasem az Egész volt a fontos, hanem a részek, a lényeg itt maga az ember az idő forгатagában, az ember, aki képes vagy nem képes megmaradni ugyanannak. Aki a zűrzavarok közepette is tudja saját sorsát élni, vagy beleveszik a külső változások követhetlenségébe. A lényeg tehát a mindenkori középpont megőrzése, a „gyöngy a mélyben”, amely minden pillanatban, mindenki ott van, csupán a felszínre kell hozni. És talán az sem véletlen, hogy Európának mi vagyunk a középpontja... Mindebből jól látszik, hogy „csehnek lenni” elválaszthatatlan a „közép-európainak lenni” különös érzésétől, és ezen aligha változtat bármiféle „európai egyesült államok”. A határok fokozatos megszűnése, mármint földrajzi értelemben, természetesen örvendetes volt: de ma már látjuk, hogy nem a legjobb forгатókönyv érvényesült, és szó sincsen például a közép-európai térség államainak közeledéséről, tényleges összefogásáról. Nem tudtunk túllépni kicsinyes gyűlölködéseinken vagy felesleges büszkeségeinken, sőt ahogy elnézem, Önöknél, magyaroknál még az országon belül is mindenféle szakadások jelei mutatkoznak már régóta.

- *Na, ezt most hagyjuk inkább, beszéljünk továbbra is Csehországról, Prágáról, Hrabalról!*

- Csehország és ezen belül Prága mindig rendkívüli térségnek számított, ha úgy tetszik, egyfajta misztikus vidéknek. Gondoljunk csak Lőw rabbira és az ő Gólemére, II. Rudolfra és az alkimistákra, vagy az állandóan Prága utcáit járó Franz Kafkára, netán az örök bohém Jaroslav Hašekre. De ugyanígy sajátos közép-európai (és cseh) sors Václav Havelé, aki ellenzékiből lett elnökké, Bohumil Hrabalé, aki jogi doktorként kezdett, állandóan a kocsmákat járta és a XX. század egyik legnagyobb írójává vált. Ilyen sorsok csak különleges térségben élhetők. Manapság túl sok körülöttünk a látszólagos esemény, változás, az információs társadalom korának köszönhetően. Mindez azonban egy idő után gyanússá válik, és a kavargó (pontosabban mesterségesen felkavart) felszín alatt könnyen tetten érhető az állandóság. Nem csupán a civil szférában, a kiskocsmák világában, hanem magában az össznépi „svejkelésben” is. Tudom, a cseheket gyávának tartják, és ha a lengyelekhez vagy magyarokhoz mérjük őket, valóban azok is: mi sohasem lennénk képesek egy 1956-ra. Ugyanakkor ez a gyávaság szerintem mégsem alantas vagy gerinctelen, sőt: sok mindent köszönhetünk neki, ez az óvatosság és önirónia adja a mi erőnket, ha úgy tetszik, merészségünket. Különös paradoxon, ugye? A cseheknek sohasem volt problémájuk az identitással, az Európához tartozással, vagy akár önmaguk elhelyezésével a folyamatosan alakuló Európátérképen: a már-már zavaró öniróniának köszönhetően minden korszakváltást úgy élnek meg, hogy azonnal keresgélni kezdik a svejkelés lehetőségeit. Itt minden korszak, legyen az kapitalizmus vagy kommunizmus, amolyan jó is meg rossz is: sohasem lelkesedünk valamiért teljes szívünkben, de búskomorak sem leszünk. Elvégre az igazi szabadság, az emberi kapcsolatok és a gondolkodás szabadsága – leszámítva néhány véres diktatúra idejét – csakis rajtunk múlik. Az élet igenis művészet, ahogyan Hrabal is akként élte meg. Bármennyire is az ellenkezőjét próbálja sugallni a mai világ.

- *Kedves Mazal úr, a lényegre térve: meséljen nekünk Hrabalról, szabadon. Hogyan ismerkedtek meg?*

- Volt egy amolyan kis szamizdat-kiadónk, amely a rendszerváltást követően hivatalossá válhatott, és szerettünk volna megjelentetni egy kis kötetet Jana Krejcarová írásaiból. Elmentem hát 1990 elején Hrabal úr után a Tigrisbe, hogy nem írna-e hozzá valamilyen utószót, ismertetőt. Csak előző napon tudtam meg, hogy semmi ilyesmit nem vállal. Odamentem mégis, és valami csoda folytán azzal búcsúztunk el, hogy jöjjenek vissza egy hét múlva, addigra megírja. Éppen akkor utazott el Londonba, és amikor egy hét múlva megjelentem a kocsmajtóban, már messziről integetett felém, hát így valahogy kezdtünk el összeismerkedni. És az évek során ez odáig „fajult”, hogy nap mint nap hívtuk egymást, akkor is, ha nem volt rá különösebb okunk. Valójában csak a sors különös kegyével tudom megmagyarázni, hiszen később sokszor voltam szemtanúja annak, ahogyan sorra küldi el ide meg oda mindazokat, akik hasonló kéréssel keresték meg. Így utólag az az érzésem, hogy mivel nem volt gyermeke, engem amolyan fogadott fiaként kezel. Vagy unokajaként inkább... És éppen ez a bizalom az, ami miatt úgy érzem, hogy mint író, és mint embert egyaránt megismerhettem őt. Egy fiatalember és egy idős, magányos férfi szellemi viszonya volt ez, amely, és ezt most érzem csak igazán, mindmáig meghatározza az életemet. De természetesen nem ez a lényeg, hanem maga a tény, hogy hitt bennem, hogy megbíztunk egymásban... Azt természetesen nem állítom, hogy igazi barátok voltunk, már csak a korkülönbség miatt sem: az amúgy meglehetősen magányos Hrabalnak talán csak egyetlen igazi barátja volt, amolyan életre szóló, ez pedig Karel Marysko úr, a költő, a Nemzeti Színház csellistája.

- Akkor hát – milyen volt az öregedő Hrabal? Egy magányos, sörissza életművész „megkésétt délutánja az Örökkévalóság küszöbén”?

- Egy ember életében szerintem az idős kor, az öregedés korszaka a legizgalmasabb – ahogyan abbahagyja a szerepjátszásokat, ahogyan fokozatosan leveti agyonhasznált maszkjait. A bölcsülés ideje ez. Hrabal maga is így gondolta, többször is beszélgettünk erről. A fizikai test elhasználódik, összemegy, a lélek pedig már félig másutt jár, már

az „Örökkévalóság küszöbén” üldögel, és jobb híján unatkozik. Ez a csaknem gyermeki védtelenség, ami megnyitja a lélek legbelsejét is, mert nincs már mit tovább rejtegetni. Nem mondom, hogy én voltam az, aki megtalálta Hrabalnál azokat a „gyöngyöket a mélyben”, de tény, hogy tudomást szereztem olyan dolgokról, amit másnak addig nem mondott el.

- Hrabal késői írásairól eltérőek a vélemények. Magyarországon például kifejezetten fokozatos hanyatlásról beszél az irodalmárok többsége, jó esetben egy öregember feledhető botlásaként emlegetik. Engem most az érdekelne, miben látja jelentőségüket Ön, aki születésüktől fogva ott bábáskodott mellettük? Milyenek voltak a megjelentetés körülményei, mennyire érdekelte még Hrabalt sorsuk és fogadtatásuk?

Kadlec úrral, a Hrabal-összes kiadójával dolgoztunk közösen ebben az időszakban. Bármilyen különös, Hrabalnak nagyon fontos volt, hogy valaki elolvassa írásait, azonnal véleményt mondva. Behozta a sörözőbe a legfrissebbet, odaadta, aztán megrendelte a sörét, mintha mi sem történt volna, ám titokban csak minket figyelt, a reakcióinkat. Aztán este felhívott, hogy még egy mondatot átírna benne, és hogy mit szólnék hozzá, ha kiegészítené ezzel és ezzel. Tehát gyorsan készülő, de mégis több szűrőn keresztülment kis művek ezek. A gépiratokat persze gondosan őrzöm, egyet sem adtam belőle oda soha senkinek. Tudja, az a hihetetlen érzés, hogy felhív vasárnap délután, írtam valamit, nem lenne-e ideje beleolvasni? És ez a gyorsaság aztán odáig fajult, hogy a Tigrissel szemben nyílt egy másolószalon, xerox-gépekkel, fűzővel, mindennel, úgyhogy én átírtam vasárnap éjjel a számítógépbe, aztán rögtön lemásolták és összefűzték, és már kész is volt a mű nyolc-tíz példányban! De volt egy szomorúbb oka is ennek az egésznek: egyszerűen nem volt kinek adnia az írásait. Nehezen járt, nem akart szerkesztőségekbe rohángálni, ahol az egészét átnézik, kijavítgatják, aztán fél év, mire az egészből lesz valami. Szegény már éppen eléggé megszenvedett a könyveivel, minden kiadásra évtizedeket kellett várnia, elege volt ebből. Most és azonnal, a lényeg úgyis benne van. Az elején még adtunk az esztétikai minőségre is, a formára, aztán már csak

Rukověť pábitelského učně

Jsem ctitel slunce v zahradních restauracích, piják luny zrcadlící se ve vlhké dlažbě, kráčím zpříma a rovně, zatímco moje manželka doma, ač střízlivá, dělá chybné výkony a vrávorá, humorný výklad herakleitovské panta rei mi protéká hrdlem a každá pohostinství na světě je skupina jelenů do sebe zaháknutá parožími hovoru, velký nápis Memento mori čišící z věcí a lidských osudů, to je důvod k napití sub specie aeternitatis, olšanské hřbitovy, pankrácká věznice a Bartolomějská ulice zrovna tak, jsem proto dogmatik alergie ve stavu fluidním, theorie ráko-

Az önvilágámitó tanonc kalauza ... című Hrabal írás eredeti gépírata.

a megjelentetés volt a fontos. Maga Hrabal döntött így, de én tudom, hogy művész-lelke mennyit szenvedett, amikor látta a sebtében kiadott füzetkéket. Inkább szép grafikákat szeretett volna látni, csinos kis könyvecskéket, de a gyorsaság fontosabb volt. Ami a tartalmat illeti, természetesen egészen más jellegű írásokról van szó, amolyan szubjektív esemény-kommentárok ezek, egy idős ember és a világ viszonya egy zürzavaros időben. Szerintem nincs értelme összehasonlítani az addig megírt könyvekkel: Hrabal sem ugyanazzal a céllal írta őket. Ugyanakkor véleményem szerint sikerült ismét egyedülálló stílust teremtenie. Cseh nyelven is megjelentek Esterházy Péter politikai szösszenetei, esszéi, ha úgy tetszik – nos, Hrabal kései levélkéi valami ilyesmik, kevesebb aktuálpolitikával, több személyességgel.

- Végül még egy kérdés: tud-e valamit arról, miért, mikor hagyta abba végleg Hrabal úr az írást?

- Amikor egy délután kimentem hozzá Kerskó-

ba, ott ült írógépe mellett, egy darabig még ütögette, majd kitépte belőle a papírt, és a többivel együtt odaadta. Kissé meglepődtem, mert akkor már egy hónapja semmit sem írt. Végigolvastam, ő szokása szerint figyelt a szemem sarkából, aztán megkérdezte: „Jó lesz ez valamire? Milyen címet adna neki?” Az írás tetszett, egy darabig gondolkoztam, aztán azt mondtam neki: „Delíriumos videó”. Ő fölé írta, átadta, és azt mondta: „Ez volt az utolsó.” Az írás három nap múlva megjelent (magyarul is olvasható), és én még sokáig reménykedtem, hogy előveszi az írógépét. Amikor eltelt néhány hónap, és minden kérdésre elutasítóan reagált vagy úgy tett, mintha meg sem hallotta volna, még megpróbáltam egy diktafonnal. De ez nem működött, nem működhetett: ha elővettem, azonnal megzavarodott, ha pedig éppen egy remekbeszabott értekezést tartott a Tigrisben, hát nem volt merszem bekapcsolni. Így aztán valóban ez volt a legutolsó írása...